

AHMEDÎ'NİN «MİRKÂTÜ'L-EDEB» İ HAKKINDA

NIHAD M. ÇETİN

Ahmedî'nin «*Mirkâtü'l-edeb*» i, aşağıda görüleceği gibi, nüshaları oldukça bol bulunmasına rağmen, son zamanlara kadar meçhul kalmış, sadece bâzı tarihî kayıtlar ve bilhassa Kâtib Çeleb'inin verdiği bilgi sayesinde¹ şâir hakkındaki tedkiklerde zikredilmiştir². İlk def'a Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunan ve bu eserle birlikte gene Ahmedî'ye âit olup tarihî kaynaklar ve sonraki tedkiklere isimleri intikal etmemiş üç ayrı eseri de ihtiva eden mühim ve eski bir mecmua-daki nüshası tanıtılmış³, aynı mecmua muhteviyatı Prof. Ahmed Ateş'in, 1950 yazı tedkik gezisinde tesbit ettikleri nâdir yazmalara tahsis edilen bir makalede⁴ de bahis mevzû edilmiş, mecmuanın bu son makalede verilen tavsîfi Hayyâmpur tarafından farsçaya tercüme edilmiştir⁵. Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu da Ahmedî'ye dâir eserinde⁶ bu yazmanın münderecâtı hakkında, yukarda zikredilen ilk makaleye dayanarak, malûmat vermiştir. Ayrıca «*Mirkât*»'ın manzum mukaddime ile başlıyan nüshalarından biri olan, Lala İsmail Efendi (Süleymaniye) Kütüphanesi'ndeki bir nüshası 'Alî Nâcî Münzevî'nin Arapça-Farsça lügatlere dâir eserinde⁷ tanıtılmış, daha sonra da Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü seminer kütüphanesine satın alınan bir nüshası hakkında Dr. Ali Alparslan'ın «*Ahmedî'nin yeni bulunan bir eseri «Mirkat-ı edeb»* adlı makalesi intişar etmiştir⁸. Bunu takiben

¹ *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge, İstanbul, 1941-1943, II, 1956.

² Meselâ bk. M. Fuad Köprülü, *Ahmedî* (I A, 1220).

³ Nihad M. Çetin, *Ahmedî'nin bilinmeyen birkaç eseri*, Tarih Dergisi, III (1952), nr. 3-4 s. 103-108.

⁴ *Konya kütüphanelerinde bulunan bâzı mühim yazmalar*, Belleten XVI (1952), nr. 61, s. 116 v. d.

⁵ Hayyâmpur, *Çend kitâb-i hattî-i mühimmi-i fârsî der Konya* (tercüme ve telhîş), (Neşriye-i Dânişkede-i Edebiyât-ı Tebriz, sâl-i heftüm, 1334) s. 490 v. d., nr. 64.

⁶ *Şâir ve hekim Ahmedî (Hayatı ve eserleri)*, İstanbul 1954, s. 24-29.

⁷ *Ferheng-nâmehây-i 'arabî fârsî*, Tahran 1335 hş/1959 (İntişârât-i Dânişkede-i Tahrân, 513), s. 183, ayrıca bk. fihrist.

⁸ *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, X (1960), s. 35-30.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde de bir nüshasının bulunduğu adı geçen kütüphanenin neşredilen katalogundan anlaşılmıştır⁹.

İstanbul ve Anadolu kütüphanelerindeki yazma eserlerin tasnif ve tesbiti ilerledikçe «*Mirḳāt*» in daha başka nüshalarının ortaya çıkacağına muhakkak nazarı ile bakılabilir. Zirâ bu eser aşağıda izah edileceği gibi bir zamanlar arapça tedrisâtında, benzeri te'lifler arasında müteber kitaplardan biri kabul edilmekte idi.

Bu makale ile «*Mirḳāt*» in Konya nüshasından sonra tesâdüf edilen yazmalarını tanıtmak ve Dr. Ali Alparslan'ın adı geçen yazısında bahis mevzûu edilen manzum önsözlü nüshalara dair bâzı noktalar üzerinde durmak için mevzûa tekrar dönmek lüzumu hissedildi.

Makale sahibi, adı geçen yazısında¹⁰ “Nihayet eser hakkında ilk ip uçlarını Nihat Çetin elde etmiş ve *Mirḳat-ı edeb* hakkında oldukça isabetli tahminlerde bulunmuş, fakat tedkik ettiği nüshada eserin adına rastlamadığı için «*Mirḳat-ı edeb* zannettiğim bu eserin...” kaydı ile adı hakkında şüpheye düşmüştür” demektedir. Filhakika Konya nüshasında eserin adı ne mukaddimedede, ne de hâtimedede zikredilmiştir. Eseri gören tek şâhidimiz Kâtib Çelebi'nin «*Mirḳāt*» 'ın manzum mukaddimesinden naklettiği mısralar da mensûr bir mukaddime ile başlayan bu nüshada gayet tabii olarak bulunmamakta idi. Buna rağmen Kâtib Çelebi'nin eserin mâhiyeti hakkında verdiği bilgi, yazmada adı zikredilmeyen bu manzum lügatin ve mecmuadaki diğer eserlerin «*Ahmedi*» adlı birisine âid olduğuna dâir sarih kayıtlar, müstensihi hakkında bildiklerimiz, mecmuadaki diğer iki manzum risâlenin isimleri ile «*Mirḳātü'l-edeb*» arasındaki tenâzur, mensûr mukaddimedeki “*mârifet-i lügat-i 'arab mirḳāt-i 'ilm-i edebest*” ibâresi v. s. gibi hususlara dayanılarak eserin «*Mirḳātü'l-edeb*» olduğu kabûl edilmiş, fakat ilmî ihtiyat ve “şüphe” elden bırakılmamıştı. Kâtib Çelebi'nin kayıtları ile mevcut nüsha arasındaki fark karşısında eserin mukaddimesinin gene müellif tarafından değiştirilmiş olması ihtimâli ileri sürülerek bu kanaati isbât edecek veya çürütecek başka vesika veya delillerin ortaya çıkması beklenmişti. Nitekim, manzum mukaddimeli redaksiyonun nüshalarının da bulunduğu sonradan görülmüş, hattâ bunlardan bir tanesi ‘A. Münzevî'nin adı geçen eserinde¹¹ mufassalan tanıtılmıştır.

Dr. Ali Alparslan'nın, tanıttığı nüshaya dayanarak eserin adının farsça

⁹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi farsça yazmalar kataloğu*, İstanbul, 1961, s. 116, nr. 304.

¹⁰ s. 36.

¹¹ s. 183 - 187.

izâfet ile «*Mirķāt-ı edeb*» olması hususundaki yerinde fikri ibâreyi bu şekli ile ihtiva eden nüsha karşısında gerçekten düşünülebilir. Ancak, Konya nüshasını içine alan mecmuadaki iki eserin «*Mizānū'l-edeb*» ve *Mi'gārū'l-edeb*» adını taşıması, bu adların arapça izâfet şekilleri ile metin içinde de geçmesi ve üç eserin isimleri arasındaki tenâzur, bilhassa aşağıda tanıtılacak olan manzum önsözlü nüshalarda metnin içinde ve ayrıca «*Tuhfetü'l-fakîr*» de (aş. bakınız.) eserin adının «*Mirķātü'l-edeb*» şeklinde geçmesi meseleyi halledebilecek delillerdir.

Gene aynı makalede şöyle denilmektedir¹²: “Hulâsa, her ne kadar, hangisinin esas nüshadan istinsah edildiği¹³ kat'î surette anlaşılmıyorsa da bizim tedkik ettiğimiz nüshanın şu iki hususu, yani:

- a — Konyadaki yazmanın değişik bir Mirkat-ı edeb nüshası olduğunu,
- b — İstanbul'daki yazmanın da Keşfü'z-zunûn'daki kayıtlara uyması hasebiyle hakikî nüshaya daha yakın olduğunu aydınlattığında şüphe yoktur”.

İstanbul'daki yazmanın¹⁴ “hakikî nüshaya” yakın olduğunu şüphesiz bir şekilde aydınlanmış kabul etmeden önce şu hususların göz önünde bulundurulması gerekir: a. Konya nüshası 835 (1432)'de, Ahmedî'nin ölümünden 19 sene sonra, istinsah edilmiştir. Müstensihî, Ahmedî'nin hayatına yetişmiş, onun *Divan*'ının da, bugün için bilinen en eski ve doğru nüshasını 840 (1536)'ta istinsah etmiş bir hattattır¹⁵. b. Hakikî nüshaya daha yakın olduğu düşünülen yazmanın istinsah

¹² s. 36.

¹³ Burada, “esas nüsha” ile ne kastedildiği açıklanmamıştır. Şayet müellif hattı ile yazılmış nüshadan bahsediliyorsa, mensur ve manzum her iki mukaddimenin de Ahmedî'nin kaleminden çıktığından şüphe edilmesini ieaab ettirecek bir sebep olmadığına göre, iki “esas nüsha”nın mevcûdiyeti mümkün ve tabiidir. Esasen bir eserin her hangi iki nüshası karşısında, hâricî bir delil yokken, bunlardan hangisinin müellif hattından istinsâh edildiği de düşünülemez. Çünkü, istinsah tarihi te'lif tarihine çok yakın da olsa, arada başka nüsha veya nüshaların bulunabileceği pek tabiidir.

¹⁴ Adı geçen makalede tanıtılan nüsha.

¹⁵ Bu müstensih büyük bir hattat ve müzehhib olan Ahmed b. Hâcî Mahmud el-Ak-sarâyî'dir. Bu zâtın istinsâh ettiği mezkûr *Divan*, Hamidiye Kütüphanesinde (nr. 1082 m.) bulunmakta ve alâkalılar tarafından ötedenberi eserin mevcut nüshalarının en doğrusu sayılmaktadır (tavsifi için bk. *İstanbul kitaplıkları yazma divanlar kataloğu*, İstanbul, 1947, I, 12). Bu yazmanın bâzî sahifelerinin fotoğrafı için bk. Dr. B. Şehsuvâr-öğlü, a.g. eser, s. 19, 20, 22, 23. Aynı müstensihin gene h. 840'ta istinsah ettiği bir eser (Sirâceddîn Mahmûd'un «*el-Evibe fi 'ulûm sitte*»'si) Bursa'da Hüseyin Çelebi Kütüphanesi'ndedir, bk. *Une liste des manuscrits choisis parmi les bibliothèques de Bursa*, İstanbul, 1951, s. 33, nr. 3.

tarihi 957 (1550) 'dir. c. Kâtib Çelebi 1067 (1656) yılında vefat etmiştir. Buna göre, Ahmedî'den çok sonra yaşamış bir müellifin gördüğü bir nüshaya mutâbakatinden dolayı 950 tarihli bir nüshayı ana nüshaya daha yakın kabûl edemeyiz. Şuna da işâret edilmelidir ki burada "yakın" sözünün eserin şekli hususunda söylendiği ve zaman bakımından bir yakınlığa delâlet etmediği âşikârdır ve ayrıca, başka deliller bulunmadığı takdirde, zaman yönünden eskilik iki nüsha arasında tercih sebebi olabilir. Esasen "esas nüsha" dan ne kastedildiği açıklanmadığı için yalnız mukaddimelerinde fark bulunan iki redaksiyondan hangisinin ilk, hangisinin son şekil olduğu mes'elesi bahis mevzûu olabilir. Bunu tayin edebilecek, daha doğrusu, tâyinde kullanılabilir tek delil ise Konya nüshasının bâzı mühim kayıtları içine alan mensur mukaddimesidir. Nitekim Ahmedî'den bahseden tarihî kaynaklarda zikredilmemekle beraber, bu mukaddimeden onun Aydınöğullarına intisâb ettiğini, « *Mir-kâtü'l-edeb* » i ve ona bağlı iki manzum risâle olan « *Mi'zânü'l-edeb* »¹⁶ ve « *Mi'yârü'l-edeb* » i¹⁷ İsâ Bey (761-793/1360-1391) 'in zamanında, onun oğlu Musâ Bey¹⁸ için ders kitabı olarak yazdığım öğreniyoruz. Ahmedî'nin Germiyanöğlü Süleyman Şah (779 dan evvel - 790/1377-1388) 'a intisâbı da bilindiğine göre, eserin telifi, hiç olmasa mensûr mukaddimeli şeklin yazılış târihi, pek muhtemel olarak hicrî 761-779 ve daha zayıf bir ihtimâl ile 790-793 yılları arasında olmuştur. Manzum mukaddimeli şekle gelince, bunun tarihini tesbit etmek veya hududlandırmak şimdilik mümkün değildir. Ahmedî bu mukaddimede eserini *dergâh* 'ına bir armağan (*tuħfe*) olarak sunduğu *Pâdişâh-ı kişverân* 'm, *şâh* 'm, ismini maalesef zikretmiyor. Ona duâ ettiği şu :

طالع او تا أبد مسعود باد همچو بختش¹⁹ عاقبت محمود باد

beytindeki *محمود* kelimesinden ise, A. Alparslan'ın da işâret ettiği gibi²⁰,

¹⁶ Arapçanın sarfına dâir manzum, kasîde şeklinde bir risâledir. Mecmuanın 113^b 121^b varakları arasındadır.

¹⁷ « *Mi'yârü'l-edeb* » arapçanın nahvine dâir manzum bir risâle olup mecmuanın 122^b - 130^b varakları arasındadır.

¹⁸ Aydınöğlü İsâ Bey ve oğlu Hamza Bey için bk. Halil Edhem, *Düvel-i islâmiye*, İstanbul 1927, s. 279, s. 280; M. Fuad Köprülü, *Anadolu beylikleri tarihine âit notlar* (TM, II, 4-9); İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, Ankara, 1957, s. 85; Hikmet Akın, *Aydınöğulları tarihi hakkında bir araştırma* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımları, 60) İstanbul, 1946, s. 55-62, 202.

¹⁹ Türkoloji seminer kütüphanesi nüshasında *نامش*, bk. A. Alparslan, *a. g. makale*.

²⁰ *A. g. makale*, s. 37. Aşağıda taysif edilecek olan Şâzeli kütüphanesindeki nüshada *maħmūd* kelimesinin altına sonradan *Sultan Mahmud* (?) yazılmış olduğuna da işâret etmek lâzımdır.

mes'eleyi halledecek bir mâna çıkarmak fazla zorlayıcı bir izah tarzı olacaktır. Şu halde, mensûr mukaddimeli redaksiyon müellifin Osmanlılara, hattâ belki de Germiyanogullarına intisâbından önceye âiddir ve bu şeklin tek yazması, istinsahı bakımından da eski bir nüshadır. Diğer redaksiyondaki manzum mukaddimenin ise ne zaman ve kime ithaf edildiği tayin edilememektedir. Eserin en yaygın şeklinin bu manzum mukaddime ile başlayan nüshaları olması, bunların mukaddimesi değiştirilmiş yeni şekilden gelmiş olmaları intibâını verse de ihtiyatı elden bırakmamak en doğru yol olacaktır.

Bu eser telif sebebi, muhtevâsı, şekil ve tertibi ile uzun zaman revaç görmüş bir lügat tarzının tipik bir nümunesidir. Bu tarz lügatlerin doğuş ve inkişâfının tarihçesi ayrı bir tedkik mevzuudur. Ancak şu noktalara işâret edilmelidir ki, çoğu hükümdarların, emirlerin veya mühim mevki sahiblerinin çocuklarına ders kitabı, bir kısmı da bu tip eserlere nazire olarak yazılan bu lügatlerin manzum olması, diğer manzum - tâlimi eserlerde olduğu gibi, nazmın talebeye daha hoş ve câzip gelmesinden²¹, tekrarı ve hatırda tutmağı kolaylaştırmak arzûsundan ileri geliyordu. Farsça izahlı arapça lügatler yazan müelliflerin bize naklettikleri müşâhedelerine göre, çocukların önce Farsça öğrenmeleri daha kolay oluyor, bu dil öğrenildikten sonra Arapça'ya geçiliyordu²². Mansûr veya manzum bir mukaddime ile başlayan bu eserler, « kıt'a » adı verilen bendlere bölünmekte ve her kıt'ada ayrı bir mevzua dâir kelimeler verilmektedir. Eserlerin son kıt'alarında ise bâzı bilgilerin öğretildiği, tâbir ve ıstılahların yer aldığı görülür. Bâzı müellifler eserlerinde çeşitli vezin ve kafiyeler kullanmağa bilhassa dikkat etmişler, eserlerinin bu bakımdan da faydalı olmasını istemişlerdir²³.

Bu tarzda yazılmış lügatler, sonraları, ekseriya aynı mecmualarda toplanmıştır. Bunlardan sâdece Ahmedî'nin « *Mirkât* » ını ihtivâ eden yazmalarda tesâdüf edilenlerin zikri, bize bu tarzın gördüğü rağbet ve belli başlı nümuneleri hakkında bir fikir verebilecektir: Bunlardan « *Mirkât* » tan önce te'lif edilenler, Ebû Nasr el - Ferâhî'nin müteâkıp eserlere nümune teşkil edecek olan « *Nişâbü's-şibyân* »²⁴, Çemişkezek kadısı Şi-

²¹ Meselâ bk. Ferâhî, *Nişâbü's-şibyân*, mukaddime (Şâzelî, nr. 147, vr. 184^b).

²² Meselâ bk. Muhammed b. Hacı İlyas 'm mensur lüğatinin önsözü (Şâzelî, nr. 147, vr. 158^a); Mutahhar b. Ebî Tâlib'in « *Miftûhu'l-edebe* » adlı, farsça izahlı arapça, mensur lüğatinin mukaddimesi (aynı yazma, vr. 162^a).

²³ Meselâ Husâm-i Hüyî'nin « *Naşîbü'l-fityân* » ı ve Ahmed Dâî'nin « *Ukâdü'l-cevâhir* » inde bu gaye güdülmüştür.

²⁴ VII./XIII. asır müelliflerinden olan (*Keşfü'z-zunûn*'a göre 640/1242-3'ta ölmüş-

hâbüddin Ahmed b. Zekeriyâ'nın « *Zehretü'l-edebe* »²⁵, Husâm-i Hüyî'nin « *Naşîbü'l-fityân* »²⁶, Abdülhamîd el-Engûrî'nin 757 (1356)'de kaleme aldığı « *Silkü'l-cevâhir* »²⁷ dir. Çoğu Anadolu'da yazılan bu eserlerden Ahmedî'nin faydalandığı muhakkaktır. 761-779 (1360-1377) tarihleri arasında yazıldığı düşünülebilen²⁸ « *Mirķāt* »tan sonra yazılan eserlerden birkaçı gene adı geçen mecmualarda bulunmaktadır ki bunlar Mehmed İbnü'l-Bevvâb'ın « *Tuhfe-i 'alâ'î* »si²⁹, Ahmed Dâi'nin Çelebi Sultan Mehmed (816-824/1413-1421) devrinde şehzâde Murad (İkinci Murad)'ın okuması için nazmettiği « *Uķūdu'l-cevâhir* »i³⁰ ve müellifi şimdilik bilinmeyen « *Tuhfetü'l-fakîr* »³¹ v. s.'dir. Bu sonuncu eserin hâtimesinde³² müellif seleflerinin aynı tarzdaki eserlerini şöyle sayar :

tür) Ebû Nasr Mes'ûd b. Ebî Bekr (veya Hasan) el-Ferâhî'nin bu eseri ders kitabı olarak pek yayılmış, müteaddid şerhleri vücûda getirilmiştir. Mensûr bir mukaddime ile 200 beyit tutan 40 bendden müteşekkil olan ve yazmalarına sık tesâdüf edilen *Nişâb* basılmıştır, bk. *Keşfü'z-zunân*, II, 1954; *I A*, IV, 551; *Ferheng-nâmeḫây-i 'arabî fârsî*, 85-121, ayrıca bk. fihrist.

²⁵ Babası da İsfahân kadısı olan Şihâbüddin Ahmed, hâtimesinden anlaşıldığına göre, eserini 640 (1242-3)'ta telif etmiştir, bk. *Keşfü'z-zunân*, II, 961-2; *Ferheng-nâmeḫây-i 'arabî fârsî*, s. 122-126.

²⁶ Hüsâmeddin Hasan b. Abdî'l-Mü'mîn el-Hüyî el-Muzafferî, emîr Muzafferüddin Yavlak Arslan b. Alp Arslan'a intisap etmiş, bu intisabından dolayı el-Muzafferî nisbesini almıştır. Kastomonu'da yaşamış olan bu müellif bahis mevzuu eserini Ferâhî'nin « *Nişâb* »ına özenerek vücûda getirmiştir. Husâm-i Hüyî'nin Yavlak Arslan ve onun oğlu Emîr Mahmud'a ithaf ettiği bir başka eseri de bilinmektedir, bk. *Keşfü'z-zunân*, II, 1358, 1945, 1957; A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk tarihine giriş*, İstanbul, 1946, I, 315-316; 'A. Münzevî, *a. g. eser*, s. 126-130.

²⁷ Bu Ankaralı müellifin eserine Ferâhî ve Hüyî'nin eserlerinin örnek teşkil ettiği « *Silkü'l-cevâhir* » in mensûr mukaddimesinden anlaşılmaktadır. Abdülhamîd (veya sâdece Hamîd)-i Engûrî'nin 763 (1362)'te yazdığı « *Münyetü'l-vâ'izîn* » adlı diğer bir eseri daha vardır, bk. *Keşfü'z-zunân*, II, 997, 1887; Brockelmann, *GAL, Suppl*, II², 313; 'A. Münzevî, *a. g. eser*, 162-165.

²⁸ Bk. bu makale s.

²⁹ Bk. *Keşfü'z-zunân*, I, 370; 'A. Münzevî, *a. g. eser*, 197-189. Nüşhalarına sık tesadüf edilen bu eser, mensûr mukaddimesinden anlaşıldığına göre Ferâhî'nin ve Hüyî'nin lügatleri örnek alınarak yazılmıştır. Müellif, eserini Alâeddin Ali b. es-Sultan Burhâneddin'in okuması için kaleme aldığını kaydeder. Adı geçen Alâeddin Ali, Kadı Burhâneddin'in oğlu olmalıdır. Buna göre bu eser 783-800 (1381-1398) yılları arasında telif edilmiştir.

³⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk edebiyatı örnekleri, VII: Ahmed-i Dâ'î*, İstanbul, 1952, s. 108-116, eserin bir kısmının faksimilesi s. 265-272 (bu eserde (s. 111) « *Uķūd al-cevâhir* » hakkındaki "farisî bir lügattir" ibâresi, her hâlde, "farsça izahlı arapça bir lügattir" veya "arapça'dan farsça'ya manzum bir lügattir" yerine söylenilmiş olmalıdır); 'A. Münzevî, *a. g. eser*, 177-132.

³¹ *Keşfü'z-zunân*, I, 372; 'A. Münzevî, 189-192.

³² Lala İsmail Ef. Kütüp., ar. 644, vr. 88^a.

کنون بشنو ایام سرد سخن دان بتخیل کتاب آن بزرگان
 بخوام چند بیتی خوب ولایت بنظم نادر ولفظ موافق
 که صبیان انگبین بود مرقوق که فتیان روغن او شد محقق
 که مرقاة الادب بالوده شد زان علائی رنگ و بویش چون زعفران
 چه معلوم است ایشان تحفه را باش که بر حلوی شان آمد چو خشخاش

Tarihî bir tertip ile bu tarzın dört mühim eserini sayan müellifin bu beyitleri Ahmedî'nin « *Mirkât* »ını kaydeden eski bir vesîka olduğu kadar, onun benzeri eserler arasındaki mevkiini de göstermektedir. Böyle manzum lügatler yazmak faaliyetinin daha uzun müddet devam ettiği mâlumdur.

« *Mirkâtü'l-êdeb* » in nüshalarının tavsifine geçmeden Konya nüshasını ihtiva eden mecmuanın 1^b-73^a varakları arasında bulunan « *Bedâyi'ü's-sihr* » e dâir birkaç noktaya temâs etmek faydalı olacaktır.

« *Bedâyi'ü's-sihr fî sanâyi'i's-şî'r* », izâhlara âit kısımları hulâsa edilip edebî san'atlar için verilen misâlleri arttırılmak sûreti ile Reşîdüddîn Vaṭvâṭ'ın³³ « *Ḥadâyiķu's-sihr* » i tâdil edilerek vücûda getirilmiştir.

Dîvan edebiyatının tekâmül tarihinde işgal ettiği pek mühim mevki ile hu devre şiirinin, şekil ve muhteva itibarile mâlum şeklini almasında en çok hissesi olan şâirlerden biri kabûl edilen Ahmedî'nin bu mevzûa dâir bir eser kaleme alması, dîvan şiirinin nazariyatının dayandığı kaynakların tesbiti bakımından bize mühim bir vesîka vermiş olmalıdır. Nitekim, XIV. ve XV. asır şâirleri bâzı İran san'atkârlarını ve ediblerini taklid ve birçok edebî nevilerin temelini, onların eserlerini numûne edinerek te'sis etmişlerdir. Bu kuruluş devrinin en belli başlı simalarından biri olan Ahmedî'nin, edebî san'atlere dâir bir eser yazarken « *Ḥadâyiķu's-sihr* » den hareket etmesi klâsik türk şiirinde nazarî olarak da İran edebiyatına dayanıldığını gösteren en açık vâkı'alarından biridir. « *Bedâyi'ü's-sihr* » in « *Ḥadâyiķu's-sihr* » ile mukayesesi ayrı bir tedkîkin mevzuu olacaktır. Yalnız eserin bir faslında tâdil edilen kısımlardan birinde, Ahmedî'nin misâl olarak kendisinden aldığı bir parçayın akletmek, « *Dîvan* » ında bulunan bir kâsidesinin anlaşılması

³³ Reşîdüddîn Vaṭvâṭ ve eseri için bk. Cl. H u a r t, *Waṭwâṭ* (E I); R. V a ṭ v â ṭ, *Ḥadâyiķu's-sihr*, nşr. 'Abbās İkbâl, Tahran, ts., nâşirin mukaddimesi; a r - R ā d ü y ā n ĩ, *Kitâb Tarzumân al-balâğa*, nşr. Ahmed Ateş, İstanbul, 1949, nâşirin mukaddimesi, s. 18 v. d.; A h m e d A t e ş, *Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ'ın eserlerinin bâzı yazma nüshaları* (Tarih Dergisi X, 1959, nr 14, s. 1-24).

bakımından da faydalı olacaktır. Ahmedî eserinin *tevşîh* bahsinde bu san'ati târif ettikten sonra şöyle der (vr. 57^a): "... bu fakîrin türkçe bir kasidesi vardır ki, bu kasideden üç kıt'a dokuz rubâî ve iki beyit çıkar. Bu şiirden numûne olarak iki beyit zikrolundu :

ای که آفاق سنک حمدک ادلر یکسر
وی که قولدر سکه برسته کمر روم و حزر
جمله اشراف زمان سندن آلور عزت و جاه
قو اطراف زمین قدر و علا سندن اومر

İy ki âfâk senûn hamdûn iderler yekser
V' iy ki kuldur sana berbeste kemer Rûm u Hazer
Cümle eşraf-ı zamân senden alur izzet ü câh
Kamu etraf-ı zemîn kadr ü 'alâ senden umar

Bu iki beytin kırmızı mürekkep ile yazılmış kelimelerinden³⁴ şu beyit çıkar:

Ahmedî kuldur sana beste kemer
İzzet u câh u alâ senden umar

Eğer her dört mısram başındaki kelimeler³⁵ okunmazsa şu rubâî hasıl olur :

Âfâk senûn hamdûn iderler yekser
Kuldur sañu ber beste kemer Rûm u Hazer
Eşraf-ı zamân senden alur izzet ü câh
Etraf-ı zemîn kadr ü alâ senden umar

Kısaltarak tercüme edilen sözlerinde bizzat şâir, bu iki beyiti ihtiva eden kasidesinde altı kıf'a, dokuz rubâî ve iki beyit sıkıştırılmış bulunduğunu söylediğine göre kasidesinin bu yönden tetkiki için en emin ip ucunu temin etmiş bulunuyoruz. Ahmedî 'nin Hamidiye Kütüphanesi'ndeki adı geçen «*Dîvan*» ında³⁶ bu kasidenin yukarıya alınan mısralarından sonra altın yıldızla muvaşşah beyit yazılmış, sonra kasideye devâm edilmiştir. Belki de bunu, eserin müstensihî olan Ahmed el-Aksarâyî beş sene önce istinsah ettiği «*Bedâyi'*» den hatırlayarak kaydetmiştir.

³⁴ Bu kelimeler metinde yıldızla yazılmış olup yukarıda da siyahla gösterilmiştir.

³⁵ Yukarıda, mısraların başında italikle gösterilen kelimeler.

³⁶ Mezkûr yazma, vr. 61^b

«*Mirķātü'l-edeb*»'in nüshaları³⁷:

1. Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi, nr. 2540/2

Tavsifi, yukarıda zikredilen makalelerde³⁸ verilen mecmuanın 74^b - 112^a varaklarındadır. Ahmed b. Hacı Mahmud el-Aksarâyî tarafından 835 (1432) tarihinde³⁹ istinsah edilmiştir.

2. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Üçüncü Ahmed Kısmı, nr. 2732.

Muhtelif kitap, risâle, not, v. s. den müteşekkil bir mecmuadır⁴⁰. Bu mecmua Amasya'nın Sonisa kasabasına bağlı İrek köyünden olup Edirne mahkemesinde kâtiplik yapmış bulunan Sirâc b. Tayyib b. el-Hâc Ahmed tarafından 870 yılı muharreminin başlarında (1466 nisanının 17'sini tâkip eden günler) ikmâl edilmiştir⁴¹. «*Mirķātü'l-edeb*» 122^b - 207^b varakları arasındadır. Yazma 266×185 mm. eb'âdında olup iç eb'âdı cedvelsiz ve gayri muntazamdır. Her sahifedeki satır adedi 7 ile 10 arasında değişmektedir. İri, okunaklı ve harekeli bir nesih ile yazılmıştır ve başlıklar kırmızıdır.

Metnin kenarında, istinsaha esâs olandan başka bir nüsha ile karşılaştırıldığına dâir yer yer kayıtlar vardır. İstinsah tarihi 29 muharrem 870 (11 eylül 1465)'tir.

Baş (122^a):

ذکر بسم الله الرحمن الرحيم شد کلید مخزن دار حکیم

³⁷ Aşağıda tavsif edilecek olan Manisa nüshasını haber veren sayın Günay Alpay'a teşekkür ederim.

³⁸ Bu satırların yazarına âit olup yukarda zikredilen makale birçok bakımdan nâkıs olduğu gibi bunda bâzı tertip hataları da vardır. Bunların çoğu bilhassa, nakl edilen metinlerdedir. «*Mirķāt*»m bu ikinci yazıya ilâve edilen mensûr mukaddimesinin fotokopisi mezkûr hatalardan bir kısmını düzelterektedir. Diğer metinler için de Prof. Ahmed Ateş'in anılan makalesinin esas alınması lâzımdır.

³⁹ Mecmuadaki ilk eser 22 ramazan 835 (24 mayıs 1432) tarihini taşır (73^a). Son risâle olan «*Mi'yrü'l-edeb*» in istinsâh tarihi ise 835 zilkadesi (1432 temmuzu)'dir.

⁴⁰ Mecmuanın tavsifi için bk. Fehmi Edhem Karatay, a. g. eser, s. 116. İkat. nr. 304. Bu mecmuada ayrıca İbnü'l-Bevvâb'ın «*Tuhfe-i 'alâ'î*»si (209^b - 238^a) Ferâhî'nin «*Nişâbü's-sibyân*» (241-262); Husâm-i Hûyî'nin «*Naşîbü'l-fityân*»ı (263^b - 296^a) ve Ahmed Dâ'î'nin «*Uķādu'l-cevāhir*» i de vardır.

⁴¹ Sirâc-i Amasî aynı zamanda bâzı eserlerin müellifidir. Bunlardan biri, başka bir makalede ayrıca ele alınacaktır.

⁴² Krş. bu makale, not 45.

İlk kıt'anın başı (115^a):

آلمست والله نام خدا که شد ذات اورا پرستش سزا

Son (207^b):

گوشها بر احمدی نه که چو دیده گوشها گردی و دری نیابی تو بدین زیب و⁴³ بها

İstinsâh kaydı (207^b):

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب من يد العبد الضعيف... سراج بن طيب الاماسي
الصلونسي حين كونه كاتباً في محكمة دار السلطنة ادرنه المحروسة في يوم التاسع والعشرين
من محرم الحرام من شهور سنة سبعين وثمانمائة...

3. Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Seminer kütüp. nüshası.

957 (1550) tarihinde istinsah edilen bu nüsha Dr. Ali Alparslan-
'ın mezkûr makalesinde tavsif edilmiştir. Baş ve son nr. 2'deki nüsha-
nın aynıdır.

4. Şâzelî Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 147/6.

Pek çok risâle ve notlardan müteşekkil bir mecmua olup, kapsız,
cildi dağılmış, güve tahribâtına uğramış 259 varaktan ibâettir. *Mir-
kât*, mecmuanın 203^b-230^b varakları arasındadır⁴⁴. Eb'adı 255×175
(220×130) mm.'dir. Umumiyetle 16 satır hâlinde yer yer hareketli bir
nestâlikle yazılmıştır. Başlıklar kırmızıdır (bâzı yerlerde *kit'a* ların
kırmızı başlıkları unutulmuş). Sondan altı beyit noksan. İstinsah tarihi
zikredilmeyen bu yazmanın X. (XVI.) asrın ikinci yarısına âit olduğu
söylenbilir. Sondan noksandır, «ay» hakkındaki bâbın sonunda biter.
Bundan sonraki bablar atlanarak hâtimeye geçilmişse de başlıktan sonra
istinsâha devam edilmemiştir.

Baş (203^b): ذكر بسم الله الرحمن الرحيم⁴⁵ شد كايد مخزن دار حكيم

Son (230^b): يس بر ايام گذشته از ماه نه وز برج شمس

بخش کن می سی که برج انتها مه راست جا

حاتمة الكتاب

⁴³ Buradaki *vav* metinde yoktur, ancak - eski hareketli yazmaların bâzılarında olduğu gibi - evvelindeki *bâ*'nın üzerine ötre konulmuştur. Aşağıda tavsif edilen Lala İsmail Ef. Kütüphanesi ve Manisa nüshalarında da bu *vav* yoktur.

⁴⁴ Bu mecmuada -ayrıca Ferâhî'nin «*Nişâb*» ı (184^b - 192^a), Husâm-i Hüyî'nin «*Naşîb*» ı (192^a - 203^a) ve Hamîd-i Engûrî'nin «*Silkü'l-cevâhir*» ı (242^b - 259^b) vardır.

⁴⁵ Görüldüğü gibi bu nüshada *er-Rahmân*'ın harf-i târifi yazılmamıştır. Nitekim vezin de bunu icâbettirmektedir.

5. Lala İsmâil Efendi Kütüphanesi, nr. 644/1.

Muhtelif eserlerden müteşekkil bir mecmuanın t^b - 47^a varakları arasındadır⁴⁶. Yazma, miklâblı, şîrâzeli, orta şemseli, kahverengi meşin bir cild içinde 145 varaktır. 135×180 (90×125) mm. ebâdında olup her sahîfede 11 satır vardır. Harekeli ve okunaklı bir nesihle yazılmıştır. Başlıklar kırmızıdır ve sonradan başka bir yazı ile satır aralarına yer yer kelimelerin türkçeleri ilâve edilmiştir. Aslı ile mukabele edilmiş, ayrıca bir başka nüsha ile karşılaştırılmıştır.

Tahmînen X. (XVI.) asırda istinsâh edilmiştir.

Baş (1^b): 2 numaralı yazmadakinin aynı.

Son (47^a): 2 numaralı yazmadakinin aynı.

6. Manisa Genel Kitaplık, nr. 2848.

Tâmir görmüş, arkası ve kenârları meşin, miklâblı, şîrâzeli bir cild içinde 123 varaktır. Eb'adı 130 × 168 (90 × 130) mm., kâğıdı krem renginde filigranlı ve âharlı, yazısı harekeli nestâlik, başlıklar kırmızıdır. Yer yer satır aralarına kelimelerin türkçeleri ilâve edilmiştir.

« Mirkâtü'l-edeb », tahmînen XI. asırda istinsah edilmiş olan bu yazmanın 1^b - 72^a varakları arasındadır.

⁴⁶ Bu mecmuadan ilk defa ^cA. Nâcî Münzevî'nin zikredilen eserinde bahsedilmiştir. Münderecâtı arasında « Mirkât » tan başka « Tuḥfetü'l-^calâ²î » (47^b - 65^a), « Taḥfetü'l-fakîr » (65^a - 88^b), Kadı Ahmed'in « Zehretü'l-edeb » i (88^b - 119^b) ve « Naşîbü'l-fit-yân » (120^a - 145^b) da vardır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 القَدِيمِ الَّذِي رَزَقَ السَّمَاءَ بِسُحُبِ الجُيُوشِ • وَجَعَدَ رَوْحَ الأَرْضِ
 بِبُزْرِ الجُيُوشِ • وَتَكَرَّرَ عِبَادُهُ بِخَيْطِ لُطْفِهِ سَمَرَةً أَدْلَبَ لِلرُّؤُوفِ •
 بِخَيْطِ رُكْنِهِ وَإِنْهَا الأَبْدَانُ • وَالأَفْصَالُ وَالْحُرُوفُ فَأَنْفُسُهَا
 الصَّكَّةُ الأَلَى عَلَى حَاوِيَةِ القَبَائِرِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ فِي التَّكْرِيرِ لِيَتَرَسَّبَ
 بِقَارِ فَوْجِ الأَنْطَانِ إِلَى ذَوَابِ الأَدَةِ • أَهَّ وَهَيْ وَتَسَاوَى لِيَنْ شَعْرَ
 طَائِفِ كَتَمِ تَمِيمِ الأَمْرِ بِمَنْعِهَا • تَأَمَّلْ حَيْثُ لَدَلَّ اللهُ عَلَى جَلَالِهِ
 بِالقَائِمِ عَلَى تَمَلُّغِ الشَّيْخَةِ وَتَمِيعِ القَسَائِدِ شِعْرَ
 عَمْرٍو الَّذِي فَعَلَّ عَمَّا يُنْفِثُ عَلَى كَلْبِ وَرَوَّاءِ لِي • وَقَالَ عَلَى الأَنْبِيَاءِ عَزَّ وَجَلَّ
 عَالِي الدَّيْرِ فِي تَمَلُّغِ القَبِ إِلَى وَعَلِيهِ • وَاللهُ مَا عَزَّ وَجَلَّ مَا آلهُ
 أَمَا لَعَلَّ جِوَانِ أَرِيَابِ عَمَلِ الأَكْثَمِ وَاللَّسِ وَالنَّخِ وَسَبِينِ وَكَأَنَّ
 سَمِيتُ أَنْتَ كَمَا عَرَفْتُ عَرَبِ مَرَاتِ حَمَلِ أَدَبِ وَعَدَلِ وَسَدِ

تَمَلُّغِ وَبَعْدَهُ كَمَا صَاحِبِ الجُودِ وَالتَّعَرُّجِ أَسْبَابِ اللُّطْفِ وَالكَدْرِ
 كَمَا فِي المَعَاتِ وَالمَعَاتِ شَعْرَ أَمَّةِ الأَوْزَانِ مُنَادَةً • إِلَيْهِ خَيْرُ الأَنْبِيَاءِ
 تَلَّاهِي تَمَلُّغِ الأَوْهَامِ • وَكَمَا يَمُوعُ الأَوْهَامِ • عَزَّ وَجَلَّ فَاقْبَلِ النُّظْرَ الأَدْرَجِ
 مَقْرُونِ حَمَامِ الشَّكْرِ المَبِيعِ • شِعْرُ
 مَوَاقِبِ القَدَمِ حَلَدِ طَلَّةِ • أَمِيرِ الدِّينِ اللهُ كَيْفَ المَعَالِي
 شَيْدِ ذِي التَّوَجُّهِ وَالطَّرِيقِ وَالمَلَكَةِ • مُؤَيَّدِ شِعْرِ النَّاسِ فِي الأَسْبَابِ
 بِجَدِّ الوَالِدِ وَالمَلِكِ عَيْسَى بِكَ طَوْلِ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَتَقَابَلَةَ وَهَلْ أَسْعَى شَعْرَ
 كَلَّ ذَالِكِ الأَقْدَالِ خَيْرِي بِأَسْنِ • وَيَدْفَعُ عَنِ حَوَائِدِهِ مَا يَجْعَلُ
 إِبْنِ بَدَنِ لَوْ بِأَفْوَاعِ اصْطِنَاعِ مَخْصُوعِ وَحَصُوعِ قَوْمِهِ بِمُؤَيَّدِ بِنَا
 بِنِكِ بِرُوحِ شِكْرِ التَّعَرُّجِ وَجِبِ جَهْتِ فَهَلْ تَجِبُهُ سَعَادَتِي
 سَيَّكَوْ أَوْ هُوَ عَدْلُهُ • دُنُوْتُ وَتَوَزَّيْتُ حَلِيَّتَهُ سَعَادَتِ خِلَاصَةِ المَاءِ وَالمَطْوَرِ
 سَالِدَةِ الأَكْبَابِ وَالمُؤَيَّدِ حَسَنِ بِكَ لَهْ اللهُ إِلَيْهِ عَمِي وَالمَكْمَالِ
 وَبِغَالِ أَيْبِ سَاحِبِ الصَّلَاةِ وَالمَقَالِ بِعَمَاءِ قَلْبِهِ سَلَامُهُ وَرُؤُوسُهُ عَرَبِي

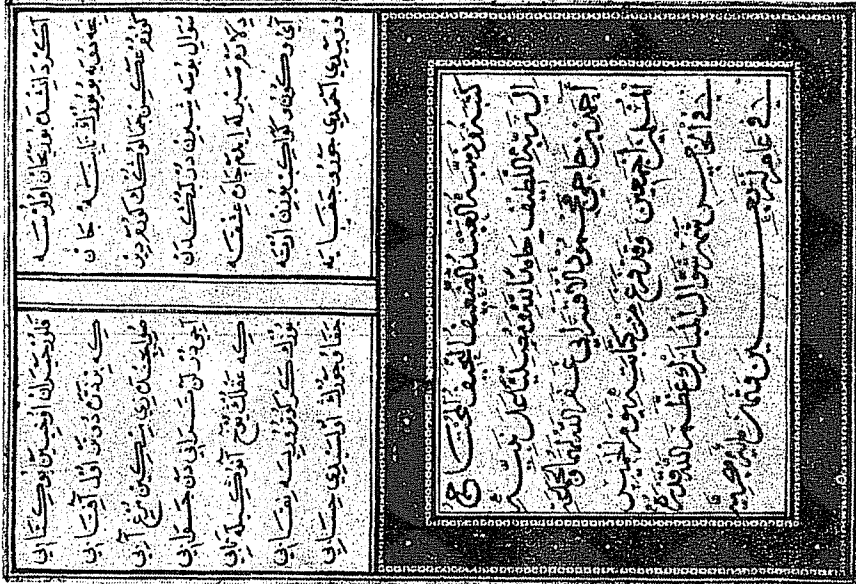
Resim I « Mir-kâtü 'l-edeb » in manzum önsözü (Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, nr. 2540, vr. 74b-75a).

بود کینه کشتن بزنی اهل نوا	خیمه است بسود و منقش	دیوان ابلت و بیست و هفت قطعه در خطه آن علوم مسوده روز	تقت والله نام خدا را
نقر ماه و شمر است خورشید کا	فلک جرج و غیر ازین همچو ارض	خطم آوردم و در قصید یکی در علم صرف و دیگری در علم نحو	تکرم داد راست قلوب پاک
بود آب وین باد ماه و هوا	بود ناز آتش زلیخا است خفاک	شامل بر آنها بیرون و قیحا که مایحتاج مبتدیان است بدان تعجب	سلامت بی عیب و ماجد بزرگ
مولید ازین کز در ظاهر خدا	عناصر بود نام این جا در کس	کس در مخرج خرم و مخدوم زده بهور الله این جمله را بعد	جو همگی سازان و قیاب زاد
معدن شد و چاقور مر کس	بود امهات ابن و مولود ازین	حفظ آورد طبع ثاقب و در هر صایب اول معاوی بود فسر الما کتب	
جنوب و شمال و در دور و صفا	بود ریخ با در فلز ازین اذیست	بشروع کتب بزرگ که در علوم و غریبه و فنون ادبیه تألیف و تصنیف	
شب و روز و نوبت نشین و روز خا	سرور و سوسم این دو باد کلام	کرده اند ان شاء الله الصغیر تعالی و مبارک و الله الشما کن	
مطر غیب باران چو دق و چسبا	غما مراست و غیر و حکایت بار	و هو بصیر و لا یسان و نه الفضا کل الاله احسان	
ریح کرد شد چون علاج و صفا	بزرگ سنجیده یخ را برف دان		
ندی نرشد و خاک نمکین شری	بود رعد تند و ددخت برف		
مهادت است تملان کسا	جو مهادت که همان رشته نقره طلا		
ایرند چو حاجت و این کجا	بود سجد انکار و طر حرف آن		
آل کوش داری تو نظر سراسر	کنگوش از دها جز صدف		
القطعة الثانیة			

Resim II « Mir-kātü 'l-edeb » in mensur önsözü (Aynı yazma, vr. 75b - 76a)

Resim III Ahmed b. Hacı Mahmud el-Aksarayî'nin « *Miyârü'l-edeb* » in sonundaki ferâğ kaydı (aynı yazma, vr. 130b).

Resim IV Ahmedî'nin Ahmed b. Hacı Mahmud el-Aksarayî tarafından istinsah edilen « *Divan* » ının ferâğ kaydı (Hamidiye kütüp. nr. 1082 m.)